

Klaus Kreiser (1945-2024)

Selçuk Akşin Somel*

Mülkiye’de Uluslararası İlişkiler Bölümü öğrencisi iken 1982 güz sonu veya kış başlarında Ankara Opera ve Balesi’ne gittiğim bir akşam vakti fuayede o sırada hocalarımdan İlber Ortaylı ile karşılaşmıştım. Yanında genç görünüşlü, ince ve uzunca boylu, esmer tenli, siyah saçlı ve bıyıklı bir yabancı vardı. Klaus Kreiser’i ilk defa o zaman gördüğümü hatırlıyorum. Her ne kadar İlber hoca beni Kreiser ile tanıştırdıysa bile sıradan bir lisans öğrencisi sıfatıyla bu akademisyenlerin yanında kalmam uygunsuz olduğundan yanlarında fazla durmamıştım. Yıllar sonra Kreiser’e bu karşılaşmamızı anlattığımda – doğal olarak – böyle bir vakayı hatırlamadığını söylemiştir.

Aradan yaklaşık beş yıl geçtiğinde Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü’nde merhum Zafer Toprak’ın danışmanlığında yüksek lisans tezimi savunmuştum. O sırada Boğaziçi’nde henüz tarih doktora programı mevcut olmadığından aynı üniversitenin Siyasal Bilimler Bölümü’ne doktora öğrencisi olarak kaydolmuştum. Master tezim *Sırat-ı Müstakim* dergisinin içerik tahliline dair olduğundan Zafer hocam benim en iyi Klaus Kreiser ile çalışabileceğimi düşünerek 1987 yazında Beyoğlu’ndaki o sayısız Avrupa arkeoloji enstitülerinin birisinde Kreiser ile buluşturmuştum. O sırada Kreiser Bamberg Üniversitesi’nde nispeten yeni tesis edilmiş olan Türkoloji Bölümü’nde kürsü başkanlığına geçmişti. Bamberg’de doktora öğrenciliğine başlamam Kreiser ile Beyoğlu’ndaki bu görüşme sonucunda gerçekleşmiştir.

* Sabancı Üniversitesi.

Bir hocanın akademik kişiliğini en iyi bilenler arasında tez öğrenciliğinde bulunmuş olanların yer alması doğaldır. Kreiser Hoca'nın akademik kişiliğini belirleyen bir boyut sosyal ilişkilere ve ekip çalışmasına verdiği önemdi. Hocanın Bamberg'deki Türkoloji Kürsüsü başkanlığı aynı zamanda İran Araştırmaları (Bert Fragner, 1941-2021) ve Arap ve İslam Bilimleri (Rotraud Wielandt) Kürsüleriyle yakın bir işbirliğini beraberinde getirmişti. Bamberg'deki bu üç kürsünün adeta bir büyük aile yakınlığında olması Bamberg Üniversitesi'ni Almanya'nın en seçkin Şarkiyat merkezlerinden birine dönüştürmüştü. Sağlık nedenleriyle 2002'de başlayan zoraki erken emekliliği öncesinde Türkiye ve Osmanlı tarihçiliği deyince Almanya'da akla gelen ilk isim hiç kuşkusuz Klaus Kreiser idi.

Kreiser Hoca kesinlikle fildişi kuleye çekilmiş bir akademisyen değildi; günümüz Türkiye'si ve özellikle de Batı Almanya'daki gurbetçi Türklere yönelik yakın bir ilgisi vardı. Onların sosyal problemlerine ve sıkıntılarına karşı duyarlı olup ülkesinde yükselen aşırı sağ, yabancı düşmanlığı ve ırkçı akımlardan son derece rahatsızdı. 1990'larda başgösteren ve birçok gurbetçinin kurban gittiği yangınlar ve bina kundaklamalarına karşı düzenlenen protesto mitinglerinde bizzat yer almıştı.

Bamberg Türkoloji Kürsüsü aynı zamanda Türkiye'de 12 Eylül Rejimi'nin siyasî nedenlerle hedef aldığı akademisyenler için bir sığınak işlevini görmüştür. Buna en iyi örnek Kreiser Hoca'nın seçkin Türkologlardan Semih Tezcan (1942-2017) ve Nuran Tezcan'a Türkoloji Kürsüsü çerçevesinde akademik çalışmalarını sürdürmelerine olanak sağlaması olmuştur. Bunun yanı sıra yüksek lisans ve doktora yapmak için Türkiye'den gelen birçok Türk öğrencinin sorunlarıyla yakından ilgilenerek destek olmuştur.

Kreiser Hoca'nın sahip olduğu inanılmaz bilgi birikiminden ve gerçekleştirdiği akademik yayınlardan uzun uzadıya söz etmek istemiyorum. Sadece Türkoloji ve Osmanlı tarihçiliğine dair ilgisinin ve yayın faaliyetlerinin Evliya Çelebi'den başlayarak Sufi dervişleri ve dergâhlarına, Orta Asya Türkî dillerinden Alman Türkolojisinin gelişim sürecine, İslam sanatı ve estetiğinden Osmanlı mimarlık tarihine, Atatürk biyografisinden Türk tarihsel belleği ve kamusal alandaki yansımalarına değin uzandığını söylemekle yetineceğim. Bir Dersaadet âşığı olarak Osmanlı İstanbul'una ilişkin kapsamlı eserler kaleme almıştır. Saydığım tüm bu alanlar içerisinden sadece birisine dair yayınlar dikkate alınsa bile kendisini söz konusu alanın başlıca uzmanı olarak kabul etmemize yeterli olurdu.

Klaus Kreiser 6 Mart 1945'de, tam da Nazi Almanyası'nın İkinci Dünya Savaşı'nı kaybettiği bir sırada Bavyera'nın Rosenheim kasabasında Protestan bir

ailede dünyaya gelmişti. Doğaldır ki çocukluğu savaş sonrası Almanya'sının enkaz ortamında, yokluk ve sıkıntılar içerisinde geçmişti. Bana anlattığına göre Türkçeye olan ilgisi henüz ergen bir öğrenci olarak jimnazyumdayken başlamıştı; ders esnasında sıranın altında gizlice Türkçe dilbilgisi kitaplarıyla boğuşmuş. Biz bundan Kreiser Hoca'nın Türklere ve Osmanlı tarihine olan ilgisinin hayli erken yaşlarda kök saldiğını anlıyoruz.

Köln ve Münih'te lisans ve yüksek lisans eğitimini müteakip doktorasını 1972'de yine Münih'te bulunan Ludwig-Maximilians-Universität'te Prof. Dr. Hans Joachim Kißling'in (1912-1985) danışmanlığında Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Edirne şehir tasvirleri üzerine yazmıştı. 1977-1980 arasında araştırmacı sıfatıyla İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü'nde bulunmuş, 1983'te doçentlik tezini savunduktan bir yıl sonra o sırada yeni kurulmuş olan Bamberg Üniversitesi Türkoloji Kürsüsü başkanlığını üstlenmişti.

Ancak Kreiser Hoca'nın akademik faaliyetleri sadece Bamberg'deki kürsü başkanlığı ile sınırlı kalmamıştır. Örneğin 1990'larda Alman Araştırma Cemiyeti'nin (DFG) desteğiyle Erlangen Üniversitesi ile ortaklaşa olarak "Gelenek ve Yenileşme Arasında Yakın Şark Topluluklarındaki Dönüşüm Süreçlerini Alanlarüstü Yaklaşım Araştırma"yı teşvik amaçlı bir "Lisansüstü Heyeti" (*Graduiertenkolleg*) kurulduğunda Kreiser'in çabalarıyla çok sayıda parlak araştırmacı adayı buradaki konferanslara dâhil olmuştur.

Ayrıca 1990'lar boyunca Beyrut'taki Orient Institut'un denetleme kurulu (*Beirat*) başkanlığını da yapmış ve 1996-2001 arasında *European Science Foundation*'un desteklediği "Individual and Society in the Mediterranean Muslim World" büyük projesinde özellikle eğitim ve kültür tarihi alanlarında "ekip liderliği" yaparak bir dizi çalıştay ve akademik yayının gerçekleştirilmesinde katkısı olmuştur.

Sosyal ilişkilere önem veren Kreiser Hoca birçok uluslararası meslektaşıyla akademik temasların çok ötesinde yakın arkadaşlıklar kurmuştu. Bu bağlamda kendisinin Türkiye haricinde özellikle Fransa ve ABD'de (Robert Ilbert, Cornell Fleischer gibi) kapsamlı dostluk bağları mevcuttu.

Yoğun sosyal münasebetlerine, ayrıca çağdaş Türkiye'ye ve Almanya'daki gurbetçilere olanca güncel ilgisine karşın Kreiser Hoca aynı zamanda içinde yaşadığımız maddî âleme yönelik dervişâne, hatta mistik diyebileceğimiz bir tavra sahipti. Geleneksel Türk-İslam kültürüne derin sevgisinin de muhtemel etkisiyle içinde yaşadığımız dinamik ve rekabetçi ortama aykırı düşen, kendine özgü ağır bir duruşu vardı. Söz konusu ağır duruş samimi bir tevazuyla mükemmel bir biçimde bütünleşmişti.

Kreiser Hoca ABD akademiyasından şiddetini arttırarak esen ve Eski Dünya üniversitelerine dayattığı *publish or perish* zorlaması, aşırı rekabetçilik ve bunlarla ilintili olarak popüler akademik jargonlarla içi boş söylemler üretme rüzgârının dışında durmasını bilmiş, hatta söz konusu akıntıya biraz da küçümseyerek bakmıştı. Bu haliyle Kreiser Hoca belki de Willi Bang (1869-1934) ile başlayan ve geleneksel Şarkiyat ile de eklemlenmiş olan Alman Türkoloji geleneğinin son büyük temsilcisi niteliğindeydi.

Son derece çalışkan bir akademisyen olan Kreiser Hoca ilginçtir ki esas büyük yapıtlarını emekliliği sonrasında üretmiştir. Üstelik kendisini emekli olmaya zorlayan sağlık problemleri ve 2002 sonrasında bünyeye zayıflığı ve kırılğanlığına rağmen. Bunlar arasında Almanca baskısı 2008’de ve Türkçe çevirisinin ilk baskısı 2010’da yayınlanan *Atatürk: Bir Biyografi* (İletişim Yayınları, 4. baskısı 2018’de) eseri kendisinin bir anlamda olgunluk yapıtı özelliğine sahiptir.

Vefatından önce Kreiser Hoca kendisini yoğun bir biçimde Osmanlı kalemiye ve ilmiye muhitlerinin, ayrıca nazım, inşa ve nesir kültürünün ayrılmaz bir unsuru olan divit ve divit kullanımının maddi ve toplumsal tarihine hasretmişti. 2024’te son gelişinde de meslektaş Seyfi Kenan ile beraber Üsküdar’daki divitçiler adıyla anılan semtte gözlemler yapmış, bazı divitçilerin defnedildiği mezarlıklarda notlar almış ve gün sonunda “güzel bir keşif oldu!” diyerek gününü tamamlamıştı.¹ Bu

1 Seyfi Kenan Kreiser Hoca ile son buluşmasında, bilginin verdiği gençliği bir kez daha onunla beraber deneyimleyerek 19 Mayıs 2024’te saatlerce süren derin bir sohbet, fikir alışverişi ve keşif anları yaşamıştı. Söz gelimi Ortaköy Müsevi Mezarlığı’nda yatan hocasının hocası Karl Süßheim’in (1878-1947) dramatik hayat hikayesini hüznle anlatmıştı. Kreiser, son makalelerinden birini (*An Extraordinary Portrait of a Forgotten Orientalist*) Süßheim hakkında yazmıştır. Bu arada Süßheim’in öğrencileri arasında Franz Babinger (1891-1967), Gershom Scholem (1897-1982), Kreiser’in yukarıda değinmiş olduğumuz hocası H. Joachim Kißling, Karl Heinrich Menges (1908-1999), Fritz Rudolf Kraus (1910-1991), Hans Striedl (1907-2002) ve Bertold Spuler (1911-1990) gibi ünlü şarkiyatçıların yer aldığını belirtelim. O gün, Türkçe, Arapça, Farsça öğrendikten sonra Süßheim’in Berlin Üniversitesi’nde 1902’de doktorasını verişini, aynı yıl yazımını da kapsayacak şekilde Türkçe’sini ileri seviyeye getirmek amacıyla İstanbul’a gelerek bazı aralıklarla 1908 yılına kadar kalışını ve burada Şemseddin Sâmî, Ahmed Midhat Efendi gibi zamanın önde gelen entelektüelleriyle tanışarak dostluklar kuruşunu Seyfi Hoca’ya anlatmıştı. Yine aynı sohbette Süßheim’in Almanya’ya dönüşü, Münih Üniversite’sindeki hocalığı, ancak Hitler’in iktidara geldiği 1933’te üniversitedeki görevinden ayrılmak zorunda kalışı, Nazilerin Yahudiler üzerindeki baskı ve zorbalıklarının giderek şiddetlenmesi ve hatta Dachau Toplama Kampı’na sevk edilmesi üzerine Maarif Vekili Hasan Âli Yücel’in girişimiyle 1941’de hanımı ve iki evladiyla birlikte ülkesini terkederek nasıl Romanya üzerinden İstanbul’a vardığını nakletmişti.

amaçla bu satırların sahibinden Devlet Osmanlı Arşivi'ndeki mevcut belge fonlarında varolan divit'e dair tüm kayıt dökümlerini istemişti. Ne yazık ki Kreiser Hoca'nın bu büyük projeyi tamamlamaya ömrü vefa etmemiştir.

Ardında büyük bir aile ve bir yakın dost çevresi bırakan Kreiser Hoca'nın bu dünyadan göç etmesiyle birlikte gerek sıradışı ve dervişâne kişiliğiyle, gerekse Alman Türkolojisi ve Osmanlı araştırmalarındaki yeri açısından büyük bir boşluk bıraktığı kuşkusuzdur. Kendisini çok özleyeceğiz.

Kreiser'in son gelişinde, 19 Mayıs 2024'te Üsküdar'da divitçilerin bulunduğu semtte gözlemler yaptıktan sonra "güzel bir keşif oldu!" dediği günden bir hatıra